

Kudy pŕišel Aristoteles? Francouzská debata o kulturním rasismu

JAROSLAV SVÁTEK

Spory o výklad historie, jež by kromě specialistů dokázaly přitáhnout i pozornost širší veřejnosti a vyvolaly celospolečenskou debatu, se v poslední době týkají převážně nejnovějších dějin. Ve francouzské společnosti se jich v předchozích letech rozhořelo hned několik, jako např. otázka arménské genocidy, povinný výklad o pozitivní roli kolonizace, nemluvě o dlouhodobějších tabu alžírské války či vichistického režimu. Svou roli v těchto kauzách často sehrály zásahy z politické sféry, zejména snaha zavádět některé tzv. „paměťové zákony“ a vládní nařízení ohledně výkladu historie na středních školách. Na ožehavou otázku z dějin středověku, která by se dostala na úroveň těchto debat a široce by vybočila z vazeb specializovaných mediivistických periodik a sborníků, se čekalo do jara předminulého roku. Právě tehdy se rozhořela diskuse, která výrazným způsobem propojuje výklad čistě středověké látky se současným společenským diskurzem kulturního rasismu, a to v zemi s největším počtem přistěhovalců v Evropě. Následující řádky se nebudou zabývat pouze kontroverzní knihou, která celou polemiku vyvolala, nýbrž i průběhem této dva roky trvající aféry. Bude nás rovněž zajímat, jakým způsobem reagovala obec francouzských historiků i širší veřejnost na tuto publikaci.

V březnu roku 2008 vyšla kniha s názvem *Aristoteles na Mont-Saint-Michel* s vysvětlujícím podtitulem *Řecké kořeny křesťanské Evropy*.¹ Relativně prestižní nakladatelství Seuil vydalo tento titul v ediční řadě *L'Univers historique*, čímž naznačilo, že se bude jednat o publikaci renomovaného historika, která má odborné

1) Sylvain GOUGUENHEIM, *Aristote au Mont-Saint-Michel. Les racines grecques de l'Europe chrétienne*, Paris 2008 (dále jen „Gouguenheim“).

parametry a je určena pro širší čtenářskou veřejnost. Sylvain Gouguenheim byl do vydání *Aristotela* právem považován za vycházející hvězdu francouzské mediévistiky. V necelých čtyřiceti letech se stal profesorem na známé *Ecole normale supérieure* v Lyonu (ENS), jež se zaměřuje na vzdělávání budoucích vysokoškolských pedagogů. Gouguenheimovou specializací jsou především středověké říšské dějiny a jeho publikace o prorocích Hildegardy z Bingen, o hrůzách okolo roku 1000 a zejména pak objemné kompendium o řádu německých rytířů došly všestranného uznání.² *Aristoteles na Mont-Saint-Michel* se však od těchto děl značně odchyľuje, a to nejenom volbou tématu.

Jak již napovídá podtitul, kniha se snaží především odpovědět na otázku, jakým způsobem do evropského civilizačního okruhu raného středověku pronikly základní spisy řeckých vzdělavců, ať už filozofů, matematiků či lékařů. Autor dílo rozdělil do pěti velkých kapitol. Po úvodu, v němž se snaží sumarizovat dosavadní výklad přenosu řeckého myšlení a vědy do evropské středověké civilizace, se první část věnuje permanentní přítomnosti tohoto antického dědictví na latinském Západě navzdory tzv. „temnému období“ 6.–12. století. Druhá kapitola se zabývá „přežíváním“ a „oživováním“ řeckého dědictví mimo evropský prostor – tedy překladačskými centry v Byzanci a na Blízkém východě –, a podává tak základní přehled o zásluhách východních křesťanů na této kulturní a vědecké *translatio*. Ve třetím oddíle pak vyzdvihuje dílo Jakuba z Benátek, který coby klíčová postava údajně působil v klášteře Mont-Saint-Michel na normandském pobřeží (od toho název knihy). Ten měl podle autora zásadní vliv na proces přenosu autentické řecké filozofie a vědy na evropský kontinent dlouho před tím, než do Paříže dorazily první překlady z Pyrenejského poloostrova spolu s komentáři Aristotela od Averroa. Důvody, kvůli kterým byli právě muslimští učenci „o krok pozadu“ za Řeky a východními křesťany, vysvětlují poslední dvě kapitoly. Jestliže čtvrtá část probírá možnosti a meze helenizace v islámském kulturním okruhu, závěrečný oddíl se zabývá otázkou prostupnosti muslimské a evropské křesťanské civilizace jako takové.

Z tohoto celkového pohledu je patrné, že pokud by knihu tvořily pouze první tři kapitoly, nevyvolala by zřejmě tak velkou debatu. Avšak posledními dvěma oddíly se Gouguenheim dostal ve své argumentaci na tenký led, který pokrývá bezednou propast celospolečenských tahanic o kulturní rasismus a tendenční výklad dějin. Nenechme se ovšem zmást, kontroverzních narážek a zbarvení je kniha plná již od samotného počátku, zbývá rozlišit jejich charakter. Celkovým motivem díla se snad stala snaha vyvážit pomyslné kyvadlo výkladu u přenosu řecké vzdělanosti do středověké Evropy. Jestliže moderní historiografie oceňuje pozitivní roli, kterou sehráli arabsko-muslimští učenci působící v abbásovském Bagdádu, na Sicílii a v muslimském Španělsku, Gouguenheim opětovně prokopává brázdu starší, tzv. tradiční interpretace. Podle ní si měla křesťanská Evropa při tomto přenosu pomoci sama tím, že přebírala překlady antických děl přímo

2) S. GOUGUENHEIM, *La Sibylle du Rhin. Hildegarde de Bingen, abesse et prophétesse rhénane*, Paris 1996; TÝŽ, *Les fausses terreurs de l'an mil. Attente de la fin des temps ou approfondissement de la foi?*, Paris 1999; TÝŽ, *Les chevaliers teutoniques*, Paris 2007.

od Řeků. V dotyčné publikaci také nalezneme náznaky jakéhosi boje osamělého pěšáka proti půl století danému establishmentu, představovanému zejména francouzskými historiky. Jsou zde však i mnohem závažnější tvrzení o nadřazenosti jedné kultury nad druhou, často vycházející z Huntingtonovy teorie o střetu civilizací. Podrobnější výčet sporných míst v knize *Aristoteles na Mont-Saint-Michel* představím spolu s genezí celého sporu o tuto publikaci.

Záhy po vydání knihy na konci března 2008 otiskly francouzské nejčtenější deníky *Le Monde* a *Le Figaro* své recenze.³ Jejich vyznění bylo snad až příliš pochvalné, nicméně důležitá měla být v tomto ohledu reakce Gouguenheimových kolegů. Již 25. dubna otiskl opět *Le Monde* celou sérii článků o sotva měsíc staré knize. Zatímco historici Gabriel Martinez-Gros a Julien Loiseau tu jako první Gouguenheimova *Aristotela* podrobili věcné kritice, úryvky petice pracovníků CNRS (obdoby české Akademie věd) na téže straně naznačovaly, že aféra byla de facto již odstartována, a to na vyšších místech a s širším dopadem.⁴ Tato kolektivní reakce pak nebyla osamocená, naopak předjímalá další. Jen několik dní poté se objevil v deníku *Libération* manifest nadepsaný „*Ano, křesťanský Západ má za co vděčit muslimskému světu!*“⁵ Prohlášení vyčítá autorovi několik zásadních provinění proti historikové práci: 1) Z metodologického hlediska si vybral příliš úzký časový rámeček (pouze do 12. století). Jeho vlastní odůvodnění, „*že právě v této době se vše podstatné odehrálo [...] a od 13. století jsou fakta pevně dána, a proto není potřeba se jimi znovu zabývat*“,⁶ vyznívá značně reduktivně. Gouguenheim také vydává za dosud neobjevené to, co už je dávno známé (role Jakuba z Benátek ani křesťanských překladatelů na Blízkém východě nebyla nikdy zpochybňována ani zamlčována). Autor dále zkresluje představu o současném výkladu celé problematiky (Evropa vděčí za všechno své vědění islámu),⁷ kterou lze pak názorně vyvrátit. 2) Kniha obsahuje také některé ryze faktografické chyby – Jan ze Salisburie nebyl autorem žádného komentáře *Aristotela*, *Logica nova* (část *Aristotelova Organonu*) nepřišla do Evropy prostřednictvím syrských překladů, a zejména pak chybí přímý důkaz toho, že by Jakub z Benátek vůbec kdy vstoupil na Mont-Saint-Michel. 3) Jako nejzávažnější, a to zejména z dnešního politického hlediska, se pak jeví zbytečné vyhrocování rozdílnosti evropsko-křesťanské a arabsko-muslimské kultury. To podle signatářů petice vede až ke kulturnímu rasismu, zejména když Gouguenheim mluví o rozdílných schopnostech jazyků vyjadřovat filozofické myšlenky a když mezi řádky staví určitou hierarchii civilizací, v níž ta islámská stojí nejnižší. 4) Odtud je už pak jen krůček k sympatiím

3) Roger-Pol DROIT, *Et si l'Europe ne devait pas ses savoir à l'islam ?*, *Le Monde*, 4. 4. 2008, [on-line] <<http://chistusfiscus.hautefort.com/archive/2008/04/05/nous-ne-devons-rien-a-islam.html>> (30. 8. 2008) a Stéphane BOIRON, *Les tribulations des auteurs grecs dans le monde chrétien*, *Le Figaro*, 17. 4. 2008, [on-line] <<http://www.lefigaro.fr/livres/2008/04/17/03005-20080417ARTFIG00491-les-tribulations-des-auteurs-grecs-dans-le-monde-chretien.php>> (30. 8. 2008).

4) Gabriel MARTINEZ-GROS – Julien LOISEAU, *Une démonstration suspecte*, *Le Monde*, 25. 4. 2008; Jean BIRNBAUM, *Polémiques sur les 'racines' de l'Europe, tamtéž*. Na téže straně se objevuje také krátké interview se Sylvainem Gouguenheimem, jenž se nařčením proti své knize a osobě brání.

5) *Oui, l'Occident médiéval est redevable au monde islamique*, *Libération*, 30. 4. 2008, [on-line] <<http://www.liberation.fr/tribune/010179795-oui-l-occident-chretien-est-redevable-au-monde-islamique>> (22. 5. 2008).

6) Gouguenheim, s. 11–12.

7) *Tamtéž*, s. 11.

k extrémní pravici. Autor totiž v knize cituje Reného Marchanda, známého francouzského islamofoba, jemuž navíc vyjadřuje poděkování. Manifest také poukazuje na to, že kniha *Aristoteles na Mont-Saint-Michel* se díky svým závěrům může stát argumentační základnou extrémní pravice, zvláště když ji napsal renomovaný vysokoškolský pedagog.

Pokud bychom přece jenom odhlédli od tohoto posledního bodu, je potřeba přiznat, že některé citace v knize musely být psány s jasným vědomím, že vzbudí rozhořčenou reakci v zemi, v níž žije přibližně šest milionů muslimů, a v době, kdy otázka kořenů evropské tradice je více než citlivá. Ostatně autor na toto výslovně poukazuje v úvodu knihy, když se pokouší „*celou problematiku objasnit v období, kdy se snažíme přepisovat školní učebnice a připomínat přínos islámu v evropském kulturním dědictví*“.⁸ Závěr druhé části, která slouží jako základní přehled překladatelských dílen na Blízkém východě, zní poměrně kategoricky: „*Muslimský Orient vděčí za téměř všechno Orientu křesťanskému a tento dluh se často přechází mlčením jak v muslimském, tak západním světě*“.⁹ Ještě křiklavější jsou pak závěry o schopnosti arabštiny přenášet filozofické myšlení: „... *rozdílnosti mezi oběma jazykovými systémy jsou natolik velké, že téměř vylučují jakýkoli překlad*“.¹⁰ Skrže podobné lingvistické analýzy se pak Gouguenheimova kniha pouští na velmi tenký led srovnávání hodnotového systému křesťanství a islámu s jasně danými znaménky: „*Vůči Kristovi, jenž odmítá kamenovat cizoložnici, se staví Mohamed, jenž za obdobných podmínek nařizuje potrestat nevěrnou ženu smrtí*“.¹¹ Tato tvrzení spíše připomínají atmosféru před několika lety, kdy ve Francii vstoupil v platnost zákon o zákazu nošení náboženských symbolů (zejména muslimských šátků) ve školních budovách. V každém případě se Gouguenheimova práce dostává zcela mimo rámec vědecké publikace.

Navzdory této věcné a de facto oprávněné kritice budí na druhou stranu petice převážně francouzských historiků určité rozpaky. Skutečnost, že vyšla necelé čtyři týdny po vydání knihy, nutně vyvolává otázku, zda všech jejích 56 signatářů knihu opravdu četlo. Vážnost situace podporuje na druhou stranu fakt, že kauza Gouguenheim dokázala překrýt věcné hašteření historiků mezi oběma pařížskými Sorbonnami (Paris I a Paris IV), svůj podpis totiž připojili lidé z obou institucí. Ze známých osobností medievistiky se pod dokumentem objevují Alain Boureau, Jean-Philippe Genet nebo Carlo Ginzburg. Najdeme zde také jméno historika a předního odborníka na dějiny středověké filozofie Alaina de Libery – právě jeho teze o kulturním přenosu řecké vzdělanosti podrobil Gouguenheim, zejména v úvodu své knihy, tvrdé kritice.¹² Je zcela patrné, že podepsání petice bylo vedeno částečně i osobními důvody.¹³

8) *Tamtéž*, s. 14–15.

9) *Tamtéž*, s. 101.

10) *Tamtéž*, s. 137.

11) *Tamtéž*, s. 163.

12) Dalším paradoxem v tomto ohledu je fakt, že Alain de Libera částečně řídí ediční řadu nakladatelství Seuil, které Gouguenheimovu knihu vydalo.

13) Seznam jmen signatářů rovněž dostupný na [on-line]

<<http://www.liberation.fr/tribune/010179795-oui-l-occident-chretien-est-redevable-au-monde-islamique>> (22. 5. 2008).

Další kolektivní reakce na knihu *Aristoteles na Mont-Saint-Michel* přišla o necelý měsíc později. Vyšla kupodivu z Gouguenheimova vlastního pracoviště, zmíněné ENS v Lyonu. Nejen že se škola za svého profesora nikterak nepostavila, nýbrž se prostřednictvím komuniké, uveřejněného ve společenském týdeníku *Télérama*, distancovala od ideologických a xenofobních projevů svého pracovníka vůči islámu.¹⁴ Tato petice, podepsaná dvěma stovkami pracovníků a absolventů ENS, také žádá prošetření zveřejnění částí Gouguenheimovy knihy na některých extrémně-pravicových webových stránkách.¹⁵ Reakce této instituce nezůstala pouze u veřejných prohlášení a o osudu profesora měla rozhodnout vědecká rada ENS, kterou svolal šéf ústavu Olivier Faron. Ta však Sylvaina Gouguenheima žádným způsobem nepotrestala a ani nevydala k celé kauze žádné stanovisko. K patové situaci došlo zřejmě také proto, že se přizvaný pedagog na příslušné zasedání, konané 19. června, nedostavil. Autor *Aristotela* tak po počátečním zemětřesení zůstal na svém pracovišti, a dokonce byl studenty zvolen profesorem roku 2007/2008. Nebylo to však jediné ocenění, které se Gouguenheimovi navzdory jeho komplikované profesní etapě dostalo. K absurditě celé kauzy totiž přispěla francouzská *Akademie morálních a politických věd*,¹⁶ jež kaceřovanému historikovi udělila medaili Victora Cousina právě za knihu *Aristoteles na Mont-Saint-Michel*.

Vraťme se však k veřejné diskusi, která se po vydání knihy rozpoutala. Kromě výše zmíněných kolektivních reakcí oběhla kauza Gouguenheim postupně nejenom všechny tři nejčtenější francouzské deníky, nýbrž celou škálu společenských časopisů a zejména pak internetová diskusní fóra a blogy. Na stránky zmiňovaného týdeníku *Télérama* neváhal otisknout své stanovisko i knihou kritizovaný historik Alain de Libera. Jak napovídá název jeho článku *Kocourkov v zemi islámu*, i slovatný profesor ženevské univerzity se nechal strhnout vírem žurnalistických útoků.¹⁷ Nelze říci, že by všechny reakce vyznívaly vůči Gouguenheimovi nenávislně. Medievisty se např. nepřímo zastala dosud významná autorita celého oboru Jacques Le Goff, jenž ve svém rozhlasovém pořadu *Les lundis de l'histoire* odsoudil hon na jednotlivce a s ironií sobě vlastní dodal, že ve výčtu signatářů petice historické obce lze nalézt „*pouze málo předních odborníků*“.¹⁸ Na obranu Gouguenheima samotného (nikoli však jeho závěrů) vystoupili i takoví specialisté jako Martin Aurell, Philippe Contamine nebo historička Françoise Autrand. Byl to tak spíše útok na jednotlivce, který především podnítil některé vědce, aby vystoupili na obranu autora tolik diskutované knihy. Např. známý popularizátor francouzských dějin akademik Max Gallo v souvislosti s protigouguenheimovskými peticemi v jednom rozhlasovém rozhovoru uvedl, že „*dnes je velmi nebezpečné*

14) Dostupné na [on-line] <<http://www.telerama.fr/idees/petition-de-l-ecole-normale-superieure-lettres-et-sciences-humaines,28371.php>> (30. 5. 2008).

15) Úryvky *Aristotela* signované „Sylvain G.“ se objevovaly dlouho před jejím vydáním na webových stránkách *Occidentalis*, jejichž úkolem je údajně „*být nad hrozbou islámu*“.

16) *Académie des Sciences Morales et Politiques* je jako jedna z pěti Akademií součástí Francouzského Institutu (Institut de France). Vedle *Académie des Inscriptions et des Belles Lettres* jsou do ní voleni nejzasloužilejší odborníci ve společenských vědách. Medaile Victora Cousina se uděluje jednou za tři roky za publikaci zabývající se starší filozofií.

17) Alain de LIBERA, *Landerneau terre d'Islam*, *Télérama*, 28. 4. 2008, [on-line] <<http://www.telerama.fr/idees/landerneau-terre-d-islam-par-alain-de-libera,28252.php>> (4. 9. 2008).

18) ANONYM, *Le Goff défend Gouguenheim*, *L'Express*, 15. 5. 2008, [on-line] <http://www.lexpress.fr/informations/le-goff-defend-gouguenheim_723012.html> (13. 3. 2009).

dělat historii, i když člověk může být sebevětší medievista“.¹⁹ Ve zmíněném časopise *L'Express* se 12. června objevila dokonce zpráva o tom, jak Sylvaina Gouguenheima podpořili polští historici z toruňské univerzity Mikuláše Koperníka, odkazující na vědeckou cenzuru v dobách sovětské nadvlády.²⁰ Také článek ve *Figaru* z 15. července nadepsaný *Historik určený k porážce* poukazuje na nadvládu levicových historiků, snažících se zbavit svého kolegy, jenž otevřeně hovoří o věcech, které oni neradi slyší;²¹ z úst obránců zazněla v této souvislosti také slova o „stalin-ských čistkách ve francouzské historické obci“. Největším Gouguenheimovým zastáncem (kromě mnoha autorů blogů z vesměs neakademického prostředí) se pak v celé mediální polemice stal Rémi Brague, profesor na pařížské Sorbonně (Paris I) a autor knihy o středověké filozofii nazvané příznačně *Au moyen du Moyen Âge*.²² Ačkoli nezastával všechny Gouguenheimovy závěry, považoval navzdory všemu *Aristotela na Mont-Saint-Michel* za dobrý výsledek popularizace tématu, jemuž hrozilo, že zůstane uzavřeno v profesní bublině několika medievistů.²³ Většina novinových i internetových článků, jejichž počty jdou do desítek, však spíše dotyčnou knihu odsuzuje.

Terčem útoků se v této kauze nestal pouze Sylvain Gouguenheim, nýbrž pochopitelně také nakladatelství Seuil, konkrétně vedoucí ediční řady *L'Univers historique* paní Laurence Devillars, která reagovala zvoláním, že nejsme v časech inkvizice. Jak navíc dodala, mnoho signatářů petice si teprve po jejím podepsání vyžádalo knihu, aby si ji mohlo vůbec přečíst.²⁴ Číslo pak hovořilo jasně: na začátku května 2008, tedy dva měsíce po vydání knihy, byl její čtyřtisícový náklad rozebrán a připravoval se dotisk.

Nelze si však myslet, že se celou aférou okolo „Aristotelova příchodu do Evropy“ zabývaly pouze masové sdělovací prostředky. Tématu se pravidelně věnovala i periodika určená odborné veřejnosti, jako např. měsíčník *L'Histoire*, obdoba našich *Dějín a současnosti*, v jehož květnovém čísle roku 2008 G. Martinez-Gros podstatně rozvíjí argumenty proti Gouguenheimově dílu uveřejněné již měsíc po vydání na stránkách *Le Monde*.²⁵ Jako zcela zásadní lze z odborného hlediska spatřovat recenzi Jacquese Vergera ve čtvrtletníku *Cahiers de Civilisation Médiévale*, jenž se zaměřuje na dějiny staršího středověku.²⁶ S poukazem na Gouguenheimovu slabší orientaci v problematice („*ni helléniste ni arabisant*“), nespátřuje v jeho studii nic originálního a vytýká mu naprostou nevyváženost jeho závěrů. Ke kořenu problému se pak dostává několika zásadními otázkami: 1) Pokud překlady Jakuba z Benátek stačily k zajištění kulturních potřeb Západu, proč základní „španělské“ počiny, symbolizované jmény jako Gerhard z Cremony či Michael Scotus, dosáhly poté takového

19) Max GALLO, *Esprit public*, pořad rozhlasové stanice France-Culture, 27. 4. 2008

20) Pascal CEAUX – Christian MAKARIAN, *Que devons-nous aux philosophes arabes?*, *L'Express*, 12. 6. 2008.

21) Paul-François PAOLI, *L'historien à abattre*, *Le Figaro*, 15. 7. 2008.

22) Rémi BRAGUE, *Au moyen du Moyen Âge. Philosophies médiévales en chrétienté*, Chatou 2006.

23) Týž, *Grec, arabe, européen. A propos d'une polémique récente*, [on-line] <<http://www.resiliencetv.fr/modules/smartsection/item.php?itemid=1361>> (21. 4. 2009).

24) Eric AESCHIMANN, *Aristote, un détour arabe contesté*, *Libération*, 30. 4. 2008, [on-line] <<http://www.liberation.fr/culture/010179794-aristote-un-detour-arabe-conteste>> (13. 9. 2008).

25) G. MARTINEZ-GROS, *Ce que l'Occident doit à l'Islam*, *L'Histoire* 342, květen 2008, s. 8–15.

26) Jacques VERGER, *Cahiers de Civilisation Médiévale* 51, 2008, s. 182–184.

rozšíření? 2) Jaký byl vlastně helénismus na latinském Západě? Středověcí teologové 13. století spíše redigovali *Contra errores Graecorum* a prakticky žádný západní učenec od Abélarda po Oresma (včetně Alberta Velikého či Tomáše Akvinského) se nesnažil naučit řecky. Jak asi mohla být vyjádřena v obecnější rovině sympatie k řeckému dědictví během dobytí Konstantinopole roku 1204? 3) J. Verger zpochybňuje rovněž důležitost náboženské příslušnosti překladatelů v blízkovýchodním civilizačním okruhu, jež tvořili křesťané, židé, stejně jako muslimové. 4) Autor *Aristotela* sklouzává z konceptu středověkého islámu k islámu nadčasovému, nenávratně imunnímu vůči jakémukoli racionalismu, vědě, objevům, sebezahleděnému do svých náboženských zásad a teologického pojetí. Taková koncepce vylučuje jakoukoli debatu, které se kniha v úvodu dovolává.

Gouguenheimova *Aristotela* o něco ostřeji napadl článek Sylvaina Pirona nazvaný *O jednom historiografickém podvrhu*, uveřejněný v *Revue de synthèse* na konci roku 2008.²⁷ Již první slova odsuzují dílo zcela nekompromisně: „*Aristoteles na Mont-Saint-Michel je tendenční, špatně vystavěná esej, která si nezaslouží být zmíněna a diskutována v jakémkoli vědeckém periodiku.*“ Přesto tak S. Piron učinil.²⁸

Rychlost, s jakou reagovaly na kontroverzní knihu *Aristote au Mont-Saint-Michel* masové sdělovací prostředky i specializovanější periodika, není v dnešní době zas tak neobvyklá. Jako mnohem pozoruhodnější by se dala označit průžnost, s jakou reagovaly odborné instituce, jež okamžitě svolaly vědecká sympozia na co nejbližší možný termín. Již na podzim téhož roku, kdy kniha vyšla, tedy roku 2008, se konala dvě setkání, jejichž charakter byl odlišný, téma však stejné. 4. října zorganizovalo několik pracovišť francouzské CNRS jednodenní zasedání (*Journée d'études*) na pařížské Sorbonně.²⁹ Jak uvedl jeden z organizátorů této akce, přeplněný sál pro dvě stě posluchačů a přítomnost pořadatelské služby svědčily o celospolečenském zájmu a ožehavosti tématu. O několik dní později se v západofrancouzském Blois uskutečnilo 11. setkání historiků s názvem *Polemika o evropských kořenech – návrat k aféře Gouguenheim*. Kromě několika medievistů se jej zúčastnil i novinář Roger Pol-Droit, jenž jako první Gouguenheimovo dílo s nadšením přivítal (viz výše).³⁰ Jestliže z této spíše panelové diskuse patrně nelze čekat žádný publikační výstup, cílem pařížského zasedání byla „*publikace knihy, jež by vědecky odpověděla knize Sylvaina Gouguenheima.*“³¹ Navzdory běžné

27) Sylvain PIRON, *Sur une falsification historiographique*, *Revue de synthèse* 129, 2008, s. 617–623, [on-line] <<http://islam-occident.ens-lsh.fr/spip.php?article100>> (5. 4. 2009).

28) Kromě množství výtek, opakujících se v celém sporu, poukazuje S. Piron ve své recenzi na nebezpečnost první přílohy v závěru knihy. Gouguenheim zde jaksi neorganicky vřazuje příběh německé orientalistky Sigrid Hunkeové (1913–1999), autorky nechvalně známé knihy *Allahs Sonne über dem Abendland* (Stuttgart 1960). Práce této angažované nacistky svým způsobem nadřazovala arabsko-muslimskou kulturu nad všechny ostatní, včetně té evropské. Gouguenheimovi její příklad postačil k tomu, aby vedl linii od této autorky ke všem ostatním, kteří arabský přínos pro evropskou civilizaci „přeceňují“ (Gouguenheim, s. 203–206).

29) Akcí spolupořádala pracoviště Univerzity Lille I, Lille III (*Savoirs, Textes, Langues*) a Univerzity Paris I (*Groupe de Recherches Antiquité, Moyen Âge, Transmission Arabe*).

30) Shrnutím tohoto setkání se pak stal o několik dní později článek *Penser l'affaire Gouguenheim*, *Le Monde* 17. 10. 2008.

31) *L'Islam médiéval en terres chrétiennes – science et idéologie*, ed. Max LEJBOWICZ, Villeneuve d'Ascq 2009. Navzdory tomuto poněkud obecnějšímu názvu je díky fotografii kláštera Mont-Saint-Michel již na obálce patrné, kam celé dílo míří.

konferenční praxi, kdy vydání sborníku přichází minimálně za rok po konání akce, to v tomto případě editoři stihli za pouhé čtyři měsíce. Naléhavost situace si to zřejmě žádala. Jelikož se jednalo o první kolektivní vědeckou odpověď, považují za nutné se u obsahu tohoto sborníku na chvíli zastavit.

Po úvodu, v němž filozofové Max Lejbowicz a Jean Celeyrette postupně vyvracejí nejzávažnější Gouguenheimovy prohřešky, aby připravili čtenáře na témata jednotlivých příspěvků, následuje užitečný přehled mediální polemiky (včetně odkazů), jež celou aféru rámovala.³² Soubor studií pak otevírá odlehčená úvaha francouzsko-amerického medievisty Johna Tolana nazvaná vtipně *Aristofanes na Mont-Saint-Michel*.³³ Autor zde zcela bezelstně klade otázku mezi helenizace latinského Západu. Oproti Gouguenheimovi pak dochází k závěru, že západní středověká společnost (resp. její intelektuální elity) nebyla o nic hlouběji ovlivněna řeckou vzdělaností a kulturou než ta arabsko-muslimská.³⁴ Je také zcela ošidné hledat jednoznačnou spojitost mezi středověkou a moderní vědou, tak jak to činí autor *Aristotela na Mont-Saint-Michel*. Jean Jolivet a Marie-Geneviève Balty-Guesdon do sborníku přispěli mimo jiné i proto, aby uvedli na pravou míru dezinterpretace svých vlastních prací, na něž Gouguenheimova kniha odkazuje. J. Jolivet tak učinil v reakci na Gouguenheimův špatný výklad Abélardova díla *Sic et non*, což mu umožnilo přejít v obecnější kritiku dotyčného autora a jeho práce s prameny. M.-G. Balty-Guesdon se pak vyrovnává s nesprávným pochopením funkce tzv. Domu moudrosti (*Bayt al-hikma*) v abbásovském Bagdádu, jenž podle Gouguenheima nebyl žádným překladatelským multikulturním centrem, ale jen pouhou fikcí.³⁵

Jiní autoři naopak vůbec nelitují, že jejich práce nejsou v knize *Aristoteles na Mont-Saint-Michel* zmíněny. Abdelali Elamrani-Jamal uvádí v naprostou pochybnost Gouguenheimovu tezi o jazykových schopnostech semitských jazyků vyjadřovat filozofické myšlenky. Ve své podstatě se jedná o nepřiznané převzetí koloniálně-pozitivistických tezí Ernesta Renana z 19. století.³⁶ Studie dominikána Louise-Jacquesa Bataillona a dánského medievisty Stena Ebbesena pak na základě dostupných rukopisů rozebírají možnost přítomnosti Gouguenheimova hlavního hrdiny, zmíněného Jakuba z Benátek, v klášteře Mont-Saint-Michel. Oba docházejí ke shodnému závěru: nelze úplně vyloučit, že tento překladatel v dotyčném klášteře působil, nicméně rozbor rukopisů a jejich dochování, o něž se Gouguenheim opírá, spíše nasvědčuje tomu, že k překladu Aristotelova díla došlo na jiném místě (na severu Francie, v Itálii, v Konstantinopoli). Závažnější je ovšem fakt, že autor kontroverzní knihy směřuje místo přítomnosti rukopisu s místem jeho sepsání. Tímto tedy ztrácí na věrohodnosti nejenom přitažlivý název díla, nýbrž zejména metodika jeho pisatele. Svazek také obsahuje kritiku Gouguenheimovy interpretace arabské astronomie z pera Régise Morelona.

32) *L'islam médiéval*, s. 30–44. Za některé reference použité v tomto článku vděčím právě této části knihy.

33) *Tamtéž*, s. 45–58.

34) Jako korunní svědek svobodomyšlnějšího klimatu arabských škol oproti evropským pak vystupuje anglický učenec Adelard z Bathu, jehož svědectví Gouguenheim naprosto opomíjí (*tamtéž*, s. 55–56).

35) Gouguenheim, s. 133–135.

36) Ernest RENAN, *Averroès et l'Averroïsme*, in: *Oeuvres complètes*, t. VIII, Paris 1949, cit. v *L'islam médiéval*, s. 74.

Při zachování seriózního tónu celé publikace každý z příspěvů podrobuje autora *Aristotela* přísné kritice a jednotlivé výtky nevybočují z odborného diskurzu ani k osobním invektivám.³⁷ Poněkud osobnějším vyzněním se vyznačuje pouze poslední příspěvek editora Maxe Lejbowicze nazvaný *Vězení slov a vášní. Cesta jednoho medievisty*.³⁸ Po načrtnutí dosavadní profesní dráhy Sylvaina Gouguenheimu analyzuje především jeho amatérismus na poli středověké filozofie (jenž se Gouguenheim marně snaží zahalit do popularizačního hávu). Kritizuje rovněž jeho obhájce ze sféry denního tisku (Roger Pol-Droit v *Le Monde*), ale také z francouzské Akademie (Max Gallo). Letným výkladem o počátcích křesťanství, vyznačujícího se multikulturalismem a multilingvismem, poukazuje na základní pomýlenost Gouguenheimova konceptu řeckých kořenů křesťanské Evropy.³⁹ Celkový dojem sborníku a jeho účel tak vyznívá dvojím způsobem: na jedné straně uvést vědecké omyly a přehmaty v knize *Aristoteles na Mont-Saint-Michel* na pravou míru, na straně druhé rovněž osobně poučit kolegu, jenž se dostal nejen daleko od svého tématu, nýbrž se také až příliš zapletl do současné debaty o kulturním rasismu a národní identitě současné Francie.⁴⁰

Rovněž *Ecole normale supérieure*, tedy zmíněné Gouguenheimovo pracoviště, se rozhodla o celém tématu přenosu antické vzdělanosti do křesťanské Evropy uspořádat třídní konferenci. Setkání, naplánované na 11.–13. března 2009, snad mělo i částečně odčinit petici pracovníků a absolventů ENS. Konference nazvaná *Islám a Západ ve středověku. Přenos a šíření vědění* se stala kolektivní reakcí na knihu *Aristoteles na Mont-Saint-Michel* poněkud jiného druhu.⁴¹ Ačkoliv se v propozicích celé akce o této publikaci přímo nehovoří, názvy a resumé jednotlivých bloků jako by reagovaly na některé kontroverzní teze Gouguenheimova díla. Ze zadání referátů je na jednu stranu cítit snaha uvést věci na pravou míru. Na stranu druhou však názvy některých příspěvků otevírají nové podněty k obecnější diskusi, např.: V jakém smyslu lze hovořit o kořenech jedné kultury? Gramatika či střet civilizací? apod. Celé akce se zúčastnilo přes dvacet specialistů na středověké dějiny myšlení, exaktních věd, lingvistiky a filozofie včetně několika odborníků na současné dějiny. Mezi účastníky bylo možné nalézt zmíněné kritiky Sylvaina Pirona, Julienu Loiseau, ale také známého lingvistu Tzvetana Todorova. Pro sledování celé polemiky bude samozřejmě nezbytné počkat na výsledný sborník (k dispozici jsou prozatím pouze resumé některých příspěvků).⁴² Nebude mít sice sílu a razanci dobře prodané knihy ani novinových článků či petic, stane se však další vědeckou odpovědí na Gouguenheimovu kontroverzní knihu.

37) Udržet vyznění příspěvků na této rovině však nebyla jednoduchá práce, jak mi osobně prozradil jeden z jeho autorů a korektorů (osobní setkání s prof. Jeanem Celeyrettem, 20. 1. 2010).

38) *L'Islam médiéval*, s. 133–167. K této části autor připojuje tematickou bibliografii S. Gouguenheimu (*tamtéž*, s. 168–170).

39) Gouguenheim ve své knize naprosto opomíjí přínos hebrejštiny a aramejštiny (ostatně semitských jazyků) na tvorbu Písma, a tedy i křesťanských „kořenů“ Evropy.

40) Až téměř otcovsky zní poslední slova, radící Gouguenheimovi, aby „se znovu vzbudil, dal si načas a slyšel (spíše než zaslechl) poznámky, jež jsou mu adresované ve vsí kolegiálnosti a otevřenosti. Přísluší mu, aby se osvobodil z řetězů, jež si ukoval...“ (*L'Islam médiéval*, s. 166).

41) *L'Islam et l'Occident à l'époque médiévale. Transmission et diffusion des savoirs*, [on-line] <<http://islam-occident.ens-lsh.fr/>> (22. 6. 2009).

42) *Tamtéž*.

Podobný cíl si také vytkla prozatím poslední vydaná publikace k tomuto tématu, nazvaná *Řekové, Arabové a my. Pátrání po učení islamofobii*.⁴³ Avšak úvod tohoto sborníku se zdá být ovlivněn mediální polemikou a odsouvá celý tento počín do sféry aktuální politické debaty. Kniha vzešlá z vědeckých kruhů jaksí nestandardně aktualizuje dotyčné téma prohlášeními, že „jsme v současné Francii svědky druhé restaurace, v níž probíhá debata o národní identitě“, a autoři jako Sylvain Gouguenheim vydávají své „pseudovědecké pamflety pod kuratelou oficiálního sarkozismu“.⁴⁴ Editoři podepsaní pod tímto úvodem neuhlídali své rozhořčení a de facto přijali zbraně svého soupeře: pod hlavičkou vědeckého sborníku vyjadřují naplno své politické postoje v současné ožehavé debatě o kulturním rasismu a evropských kořenech. Na rozdíl od výše zmíněné publikace *L'Islam médiéval en terres chrétiennes* vyznívá tato prozatím druhá vydaná kolektivní odpověď mnohem ostřeji.

Co se týče obsahu samotných příspěvků, jejich autoři jsou mnohem více vedeni snahou vysvětlit nejen fenomény středověkých dějin, jichž se Gouguenheimova kniha týká, ale postihnout i brázdu koloniálního a islamofobního diskurzu, již kritizované dílo znovu prokopává. V první části, nazvané příznačně *Tabula rasa*, se Irène Rosier-Catach nejprve snaží bilancovat celý spor chronologickým a komentovaným přehledem všech článků vyšlých o Gouguenheimově *Aristotelovi*. Navazuje na ni krátká stať Lucy Bianchiho o cenzuře a intelektuální svobodě na pařížské univerzitě ve 13. a 14. století. Italský medievista zde především upozorňuje na mezerovitost Gouguenheimova výkladu o intelektuálních elitách středověkého Západu. Podobné vyznění, ovšem z orientální perspektivy, má studie Héléne Bellosty *Arabská věda a věda jako taková*. Vrcholem omylů nakupených v *Aristotelovi na Mont-Saint-Michel* je podle ní záměna astronoma a matematika Thābita ibn Qurry (836–901) s melkitským biskupem a teologem Theodorem Abu Qurrou (750–820/5).⁴⁵ Celou sekci uzavírá příspěvek Djamel Kouloughliho, který podobně jako výše zmíněný A. Elamrani-Jamal podrobuje kritice Gouguenheimovu tezi o neschopnosti semitských jazyků vyjadřovat filozofické myšlenky.⁴⁶ Jádrem článku tvoří distinkce mezi jazykovou relativitou, jež je nezpochybnitelná, a jazykovým relativismem, jenž postrádá smysl.

Sekke nazvaná provokativně *Od Mohameda k Benediktu XVI.* podává základní přehled vývoje filozofického myšlení od arabských filozofů 7.–11. století (Marwan Rashed) až k velkým učencům latinského Západu 13. století Tomáši Akvinskému a Albertu Velikému (Alain de Libera). De Liberova stať je snad až příliš rozvláčná a paradoxně v mnohem menší míře odpovídá na Gouguenheimova *Aristotela na Mont-Saint-Michel*, kde se již oběma velikánům nevěnuje prakticky žádná pozornost. Přesto i zde zaznívá důležité upozornění varující před umělým ideologickým slučováním středověké *Latinitas* s křesťanskou Evropou a křesťanské Evropy se západní společností.⁴⁷ Další příspěvky pak porůznu upozorňují na další nedostatky Gouguenheimovy knihy, ať už proklamovanou absencí arabského přínosu v komentářích Aristotela (Ruedi

43) *Les Grecs, les Arabes et nous. Enquête sur l'islamophobie savante*, edd. Philippe BÜTTGEN – Alain de LIBERA – Marwan RASHED – Irène ROSIER-CATACH, Paris 2009.

44) *Les Grecs*, s. 7–17.

45) Gouguenheim, s. 98 a 190. Těto záměny si všimají také autoři sborníku *L'Islam médiéval*, s. 17, 83 a 99.

46) *Les Grecs*, s. 79–118.

47) *Tamtéž*, s. 188

Imbach), špatnou interpretaci díla Pierra Abélarda (John Marenbon) či nadhodnocování dobrých vztahů intelektuálních elit západní Evropy a Byzance (Christian Förstel). Jako zásadní se rovněž jeví absence jakékoli zmínky o židovském přínosu křesťanské Evropě (Jean-Christophe Attias). Celou sekci dovádí do současné politické debaty Philippe Büttgen, jenž řadí Gouguenheimovo dílo po bok kontroverznímu projevu papeže Benedikta XVI. v Řezně 12. září 2006.

Poněkud serióznější vyznění charakterizuje poslední sekci, zaměřenou na výuku historie. Výklad látky o dějinách islámu je tématem příspěvku Annliese Nefové, jež poukazuje na jeho obtížnost, byť v postkoloniální době a v laicizovaném školství.⁴⁸ Na teoretický koncept Gouguenheimova díla se zaměřil Blaise Dufal. Kniha se podle něj zařazuje do braudelovského civilizačního konceptu, jenž jejímu autorovi dovoluje vymezit se ostře proti antropologickému relativismu a postmodernismu. Celý soubor příspěvků pak uzavírá poněkud odlehčený příspěvek Alaina Boureaux, věnující se především etymologickým základům některých francouzských (potažmo evropských) slov v arabštině.

Toto relativně objemné dílo se však stalo odpovědí pouhé části historiků. Zmiňovaný editor prvního sborníku, jenž jako reakce na *Aristotela* vyšel, filozof Max Lejbowicz, podrobil ve své recenzi „konkurenční“ sborník relativně přísné kritice, v níž se dokonce v několika detailech Sylvaina Gouguenheima zastal.⁴⁹ Z tohoto pohledu je tedy patrné, že ani mezi odpůrci kontroverzní knihy nepanuje shoda a rozhodně je nelze považovat za jednolitý šik, jdoucí proti troufalému kolegovi. Na druhou stranu mají oba sborníky mnoho společného, místy se jejich teze výrazně překrývají a jejich základní vyznění je obdobné: dostatečná a vědecky formulovaná odpověď na problematickou knihu.

Ačkoli celá aféra neposunula naše poznání o dějinách vědy ve středověku příliš kupředu, otevřela celospolečenskou debatu a s ní velké množství otázek. Jejich podstata je obecnějšího rázu, o konkrétní příchod Aristotelova díla do Evropy zde už prakticky nejde. Jakým způsobem však může historická obec reagovat na kontroverzní knihu jednoho z jejích členů? Škála reakcí byla pestrá: od kolektivních petic přes novinové články různé úrovně, až už pochvalné či kritické, až po obsahové analýzy dotyčné publikace přednesené na konferencích a otisknuté v příslušných publikacích. Z původně učené debaty o jednom výseku dějin středověku se stala veřejná otázka; ta posunula celou polemiku z konferenčních sálů na stránky novin, na internet a do celé „blogosféry“.⁵⁰ Bilance několika vydaných knih, desítek článků a recenzí, stovek popsaných webových stránek různými diskusemi také vypovídá o rychlosti, s jakou reaguje odborná i méně zasvěcená veřejnost na jednu jedinou kontroverzní publikaci. A zejména rychlost vydávání zmíněných sborníků ukázala mobilizační potenciál části historiků, kteří si uvědomili v této souvislosti vážnost situace.

48) *Tamtéž*, s. 261–315.

49) M. LEJBOWICZ, in: Cahiers de Recherches Médiévales, Comptes rendus, 2009 [online] <http://crm.revues.org/index11662.html> (5. 1. 2010).

50) Zde si dovoluji upozornit i na snadno přístupný rozbor knihy a celé aféry od českého orientalisty Zdeňka Müllera z konce července 2008. Zdeněk MÜLLER, *Quod erat demonstrandum aneb historik v ohni ideologie*, [on-line] <<http://zdmuller.blog.cz/0807/quod-erat-demonstrandum-aneb-historik-v-ohni-ideologie>> (17. 9. 2009).